

СТРУЧНИ РАД / *EXPERT PAPER*

Примљен: децембар 2012.

Received: December 2012.

Катарина Стајић

Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву

АУТОРСКО ПРАВО У ЕРИ ДИГИТАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

У овом раду анализирани су традиционални концепти ауторског права, утицај ауторског права на ауторе и дјела у дигиталном окружењу, као и начини заштите дјела у електронском формату. Традиционални системи ауторскоправне заштите су добро функционисали у аналогном окружењу, али развој дигиталних технологија и глобалне мреже интернет омогућио је бржи и једноставнији приступ различитим садржајима, бесплатно преузимање, јефтиније умножавање и дистрибуцију заштићених дјела. За приступ ауторским дјелима на интернету не постоје временска и територијална ограничења, па се доводе у питање могућности ауторскоправне заштите дјела. Јавља се потреба за додатном заштитом у виду технолошке заштите и лиценци различитог типа.

Кључне ријечи: Ауторско право; Ауторско дјело; Интернет; Дигиталне технологије; Лиценце.

1. УВОД

Погрешно би било кренути од претпоставке да је кршење ауторских права појава новог дигиталног доба. Ова појава се протеже кроз вијекове, а почеци стварања неке врсте ауторскоправне заштите везују се за Гутенбергово откриће штампарије, када је ручно копирање замијењено за машинско штампање, и самим тим омогућено лакше, брже и једноставније умножавање књижевних дјела. Даљи технолошки напредак (касетофон, видео рикордер, копир машине... и сл.) допри-

нио је масовном умножавању како књижевних тако и других врста ауторских дјела.¹

Развој интернета крајем деведестих година двадесетог вијека доноси нове проблеме са којима се аутори или носиоци ауторских права морају суочавати. Више не постоје територијалне и временске границе за приступ појединим садржајима, јер корисници интернета имају приступ свим садржајима који се на њему налазе 24 часа, седам дана у недјељи (нпр. у било ком тренутку из свог дома можемо приступити научном раду који је прије само неколико минута постављен на неки од сервера у Аустралији). Према томе, више се не поставља питање да ли можемо приступити и користити се одређеним садржајима на интернету, већ да ли ћемо нарушити морална начела која би требало да владају на глобалној мрежи као што је интернет и користити се ауторским дјелом с циљем задовољавања личних потреба или чак остваривања профита на основу бесправног умножавања и дистрибуције законном заштићених дјела.

Традиционални концепти ауторског права добро су дефинисани, али у ери дигиталне технологије постаје упитно спровођење законских норми ауторског права. Правна заштита ауторских дјела показала се као недовољан фактор за спречавање неовлашћеног умножавања дигиталних садржаја. Поред правне заштите јавља се и технолошка заштита, која се користи за контролу приступа различитим садржајима, као и за прикупљање података о интернет корисницима који преузимају дјела без претходне дозволе аутора. Временом, долази се до идеје слободног приступа садржајима на интернету посредством различитих лиценци које регулишу начин коришћења дјела у дигиталном окружењу.

2. ТРАДИЦИОНАЛНИ КОНЦЕПТИ АУТОРСКОГ ПРАВА

Ауторско право потребно је дефинисати са становишта ауторског права у објективном смислу, као и са становишта субјективног ауторског права.² Ауторско право у објективном смислу представља скуп правних норми којим су регулисани услови које једно дјело треба да задовољи да би се сматрало ауторским дјелом (да представља дјело људске творевине, да је у питању духовни садржај, да је изражено у одређеној форми и да је оригинално). Такође, подразумијева скуп правних норми који штите носиоца ауторских права, било да је у

¹ В. Спасић, *Ауторска дела у дигиталном окружењу*, Правни факултет у Нишу, Ниш 2011, 126.

² З. Миладиновић, *Право интелектуалне својине*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац 2009.

питању оригинални аутор дјела, или друга особа која је та права стекла по неком правном основу (наслјеђивањем, уговором или неким другим правним актом). Субјективно ауторско право настаје у тренутку настанка ауторског дјела и односи се на морална права аутора и имовинска права аутора. Морална права аутора односе се на личне и духовне везе аутора са његовим дјелом. Морална права су непреносива и ненаслједива. Имају неограничен вијек трајања, и о њима се послје смрти аутора старају наслједници и институције за заштиту културне баштине. Ауторско имовинско право односи се на право аутора да располаже својим дјелом и по том основу оствари економску корист. Аутор економску корист остварује од надокнаде коју добија од корисника ауторског дјела на основу ауторског уговора. На тај начин, аутор се награђује за свој рад и подстиче се даље ауторско стваралаштво, а самим тим и културни развој друштвене заједнице. Имовинска права су преносива, наслједива и имају ограничен вијек трајања. Ауторско право траје за живота аутора и 70 година послје његове смрти, а након тог периода дјело прелази у јавно власништво.

Морална права аутора обухватају:

1. *Право на признавање ауторства.* Аутор има искључиво право да буде признат и означен као творац дјела. Такође, има право да одреди на који начин ће дјело бити означено. Аутор своје дјело може да објави под пуним именом, псеудонимом или анонимно.
2. *Право објављивања.* Аутор има искључиво право да одлучи да ли ће објавити своје дјело, на који начин и у којој форми. Ауторско дјело се сматра објављено када је на било који начин представљено јавности. Јавност чини мноштво људи који нису међусобно повезани родбинским или неким другим личним везама. Необјављено ауторско дјело такође подлијеже ауторскоправној заштити, али само у домену моралних права аутора.
3. *Право поштовања дјела.* Аутор има право да се успротиви нарушавању интегритета дјела уколико начин коришћења дјела, приликом јавног представљања, вријеђа његов углед и част. Аутор такође има право да се супротстави и недостојном коришћењу свог дјела. У овом случају, дјело се користи у неизмијењеном облику, али околности у којима се дјело приказује су неприкладне, увредљиве и деформишу суштину и смисао дјела (нпр. коришћење музичког дјела као подлоге за порнографски филм).

Имовинска права аутора обухватају:

1. *Право репродуковања.* Аутор има искључиво право умножавања својих дјела. Умножавање подразумијева фиксирање дјела на неки физички медијум који је подобан да дјело учини доступним јавности. Умножавање се углавном врши штампањем, фотокопирањем, фотографисањем, снимањем, изградњом као и складиштењем дјела у електронском формату. Свако умножавање од стране других лица, без дозволе аутора, повреда је ауторског права.
2. *Право дистрибуирања.* Творац дјела има право стављања у промет оригинала или копије дјела. Дистрибуирање се врши продајом дјела на тржишту, издавањем, давањем у закуп или уступањем права коришћења дјела путем различитих лиценци. Аутори често у недостатку финансијских средстава за пласирање дјела на тржиште, уступају право репродуковања и дистрибуирања издавачким кућама на основу уговора о ауторским правима. Издавачке куће плаћају ауторима надокнаде за уступање права (нпр. постотак оствареног прихода од продајних дјела).
3. *Право давања у закуп.* Аутор дјела има искључиво право да дозволи или забрани давање оригинала или примјерака дјела у закуп. Давање у закуп подразумијева давање права на коришћење оригинала или примјерка дјела на одређено вријеме, у сврху остваривања посредне или непосредне привредне користи.³
4. *Право саопштавања јавности.* Аутор има искључиво право да дјело учини доступним јавности. Право саопштавања јавности обухвата: јавно извођење (нпр. јавно рецитовање, извођење музичког дјела, сценско приказивање), јавно преношење (нпр. пренос концерта путем звучника и екрана публици која се налази изван сале гдје се концерт одржава), јавно приказивање, јавно саопштавање са фонограма и видеограма, радиодифузно и кабловско емитовање (саопштавање дјела јавности путем радијских и телевизијских сигнала), радиодифузно и кабловско реемитовање (реемитовање дјела истовремено и у неизмијењеном облику од стране неке друге радијске или телевизијске станице), право секундарног коришћења дје-

³ Закон о ауторском и сродним правима – ЗАСП, *Службени гласник БиХ*, бр. 63/10, чл. 23.

ла које се радиодифузно емитује и право чињења доступним јавности (саопштавање дјела јавности путем интернета).⁴

5. *Право прераде*. Аутор има право да дјело преведе, музички или драмски обради, измијени или оригинално дјело у неизмијењеном облику укључи у друго дјело.

2.1. Ауторско дјело

Ауторско дјело је скуп информација одређеног смисла и значења које су резултат људског духовног стваралаштва. Закон о ауторском и сродним правима БиХ, дефинише ауторско дјело као „индивидуалну духовну творевину из области књижевности, науке и умјетности без обзира на врсту, начин и облик изражавања“.⁵ Ауторско дјело би се такође могло дефинисати као оригинална духовна творевина физичког лица, изражена у одређеној форми, без обзира на његову умјетничку, научну или другу вриједност, његову намјену, величину, садржину и начин испољавања, као и допуштеност јавног саопштавања његове садржине.⁶

Постоје четири основна услова које одређени садржај треба да задовољи да би се сматрао ауторским дјелом и самим тим уживао правну заштиту:

1. Да представља дјело људске творевине,
2. Да је у питању духовни садржај,
3. Да је изражен у одређеној форми,
4. Да је оригиналан.⁷

2.1.1. Дјело људске творевине

Човјеков мозак је по природи предодређен да ствара идеје које представљају полазну тачку за стварање великих дјела. Даљим интелектуалним радом човјек ствара оригинална дјела која су предмет ауторскоправне заштите. Нешто што већ постоји у природи, а није резултат људског рада, не може се сматрати ауторским дјелом (нпр. Нијагарини водопади изазивају дивљење људи широм свијета, али они су последица климатских промјена у природи, а не резултат човјековог рада). Творевине које потичу од животиња (нпр. пјесма славуја) нису ауторско дјело, али ако се тај звук употреби као подлога за стварање нове мелодије, та мелодија може бити предмет аутор-

⁴ ЗАСП, чл. 24–32.

⁵ ЗАСП, чл. 4.

⁶ З. Миладиновић, 183.

⁷ *Ibid.*

скоправне заштите. Такође, човјек се у свом стварању може користити различитим алатима и уређајима, али уколико они представљају само помоћна средства, резултат таквог рада и даље се сматра творевином у смислу ауторског права.⁸

2.1.2. Духовни садржај

Полазна тачка сваке људске творевине је добра идеја. Идеја се налази само у домену људског ума, а аутор конкретизацијом своје идеје ствара нову садржину која представља ауторско дјело. Према томе, можемо рећи да је ауторско дјело скуп разрађених идеја одређеног смисла и значења који су резултат људског духовног стваралаштва. Аутор посредством свог дјела преноси поруку с циљем задовољавања духовних потреба других људи. На тај начин, остварује се непосредна комуникација између аутора дјела и корисника тог ауторског дјела.

2.1.3. Одређеност форме

Уколико творац дјела жели подијелити своје идеје и новостворене садржаје са другим људима, мора их материјализовати, односно обликовати у одређену форму. Материјализација ауторског дјела може бити у тјелесној и бестјелесној форми. Бестјелесна форма дјела подразумијева непосредно представљање дјела јавности (нпр. јавни говори, бесједе, извођење мелодије посредством инструмената и сл.). Тјелесна форма дјела подразумијева физички запис на некој врсти тјелесног носача (нпр. текстуални запис на папиру или у електронском формату, умјетничко дјело на платну, музичко или драмско дјело на оптичком медију и сл.).

2.1.4. Оригиналност

Ријеч оригиналност подразумијева јединственост, односно различитост од свега осталог што постоји. Међутим у XXI вијеку скоро да је немогуће говорити о јединствености, јер готово свако ауторско дјело настаје по узору на већ постојеће садржаје. Према томе, са становишта ауторског права не захтијева се апсолутна јединственост. Ауторско дјело може да има упориште у већ постојећим дјелима, али мора да садржи одређену дозу креативности, индивидуалности и новости, која ауторском дјелу даје печат оригиналности.

⁸ С. Марковић, *Ауторско право и сродна права*, Сл. гласник, Београд 1999, 119.

2.2. Носиоци ауторског права

У Закону о ауторском и сродним правима, аутор је физичко лице које је створило дјело. Ако узмемо у обзир чињеницу да је ауторско дјело духовна творевина настала у домену људског ума, можемо закључити да правна лица (огранизације) не могу бити творци ауторских дјела.⁹ Свако лице које није творац ауторског дјела, а при томе има одређена имовинска права над дјелом, сматраће се носиоцем ауторског права. Аутор може бити само творац дјела, а носилац ауторског права може бити било које физичко или правно лице које је путем правних норми стекло то право (уговором, насљеђивањем или неким другим законским прописом). Аутор дјела може бити и малољетна особа, али у том случају се ауторска права остварују преко заступника (правни заступници малољетне дјецe су углавном њихови родитељи). Аутор дјела има право располагања својим дјелом до краја живота, и нико му не може ускратити то право.

Уколико аутор ствара дјело по наруџби, он је обавезан да по завршетку стваралачког рада примјерак дјела преда наручиоцу, уз наплату одговарајуће надокнаде. У овом случају, право дистрибуирања се преноси на наручиоца, док аутор задржава сва остала права, уколико уговором другачије није дефинисано.¹⁰

Ако је ауторско дјело настало као резултат извршења радних обавеза, сва имовинска ауторска права задржава послодавац у периоду од пет година од дана завршетка дјела. Прије истека тог рока послодавац може од аутора да тражи поновни искључиви пренос без ограничења, и у том случају плаћа аутору надокнаду за даље коришћење његовог дјела.¹¹

Дјело настало у сарадњи два или више аутора представља ко-ауторско дјело. Креатори дјела заједничким радом стварају дјело као недјеливу цјелину, па према томе и коауторима припадају недјелива ауторска права.¹² Одлуку о томе како ће се дјело користити доносе сви аутори заједно. Удио сваког коаутора у дјелу као цјелини није квантитативно нити квалитативно одређен. Имовинска корист се расподјељује на основу процентуалног стваралачког учешћа сваког од коаутора у односу на дјело као цјелину. Уколико коаутори или суд не

⁹ С. Марковић, *Право интелектуалне својине*, Источно Сарајево 2007, 32.

¹⁰ Изузетак од овог правила је израда интернет-сајта, гдје креатор сајта задржава сва ауторска права, уколико уговором другачије није дефинисано. Вид. *Legal Issues and the Internet*, http://www.offthepagecreations.com/legal_issues_internet.php, 20. децембар 2012.

¹¹ ЗАСП, чл. 100.

¹² ЗАСП, чл. 12.

могу да одреде процентуални допринос сваког од коаутора у дјелу, сматраће се да су коауторски удјели једнаки. Ауторска права на коауторска дјела трају до краја животног вијека аутора, и 70 година после смрти аутора. Вријеме после смрти аутора рачуна се од тренутка смрти коаутора који је последњи умро.

Више различитих аутора дјела понекад се одлучују да споје своја дјела с циљем бољег економског искоришћења. Ова дјела се на основу уговора о ортаклуку спајају у цјелину с циљем боље економске искоришћености. Свако дјело које се налази у саставу новоствореног дјела (спојених дјела) има свог аутора, и сваки аутор има ауторска права над својим дјелом.

3. АУТОРСКО ПРАВО И ДИГИТАЛНА ТЕХНОЛОГИЈА

Технолошки развој довео је до повећања ауторскоправне заштите, јер се јавила потреба да се смањење „трошка“ за умножавање дјела, компензује повећањем правне заштите ауторских дјела. Овај феномен објашњен је економском анализом права која гласи „Што је трошак умножавања ауторског дјела већи, то је мање заштите потребно“. Ако се на тренутак вратимо кроз историју развоја ауторског права, можемо увидјети да ауторскоправна заштита није ни постојала прије Гутенберговог открића штампарије, јер је процес умножавања био дуготрајан, тежак и скуп посао. Развој технологије довео је до повећања ауторскоправне заштите, односно смањења ауторскоправних ограничења, увођења ексклузивних права на поједине врсте дјела и повећање временског периода правне заштите ауторских дјела.¹³

3.1. Ауторска дјела у ери дигиталне технологије

У традиционалном систему ауторског права, одређеним врстама дјела посвећена је посебна пажња, односно већи обим заштите од других врста дјела. У дигиталној средини ауторска дјела су значајно уједначенија, јер се дјела састоје од низа бинарних података (у текстуалном документу свако слово представља бројчани низ, слика се састоји од великог броја дигиталних тачки-пиксела (*pixels*), звучни запис може бити подијељен на секвенце које се бројчано кодирају и сл.). Могућност да се дјело подијели у више повезаних цјелина у будућности би могло водити ка општем уједначењу дјела и укидању ексклузивних права на поједине врсте дјела. Дјело у дигиталној форми знатно је лакше за обраду и може представљати више од једне

¹³ С. Марковић, „Ауторско право и дигитално доба“, *Academica – Центар за истраживање и креативне економије*, <http://www.madmarx.rs>, 20. децембар 2012.

врсте дјела (нпр. издвајањем звука из аудиовизуелног дјела, добијамо музичко дјело).¹⁴ Промјенљивост ауторских дјела у дигиталној форми доводи до повећања пиратерије,¹⁵ јер се отварају нове могућности за неовлашћено искоришћавање законом заштићених садржаја.

Ауторска дјела међусобно се разликују, па према томе и степен зависности аутора од ауторскоправне заштите није исти за све врсте дјела. Ствараоце, ауторе дјела можемо разликовати по мотивима који их покрећу, као и по егзистенцијалним условима у којим стварају.¹⁶

Дјела ликовне умјетности у малој мјери су подложна пиратерији из простог разлога што ова врста ауторског дјела пребацивањем у дигиталну форму губи на вриједности. Дигитална копија дјела може да представља фотографију или 3D модел оригиналног дјела, али не и замјену за оригиналну умјетничку творевину коју чини ликовно дјело. Из приложеног, можемо закључити да умјетници немају користи од ауторскоправне заштите, јер своју егзистенцију углавном обезбјеђују продајом оригиналних дјела. Као и сви други аутори, имају право на умножавање дјела своје умјетности, али јако мали број умјетника то право и користи.¹⁷

Законом о ауторском и сродним правима заштићена су дјела архитектуре (скице, планови, нацрти и изграђени објекти). Пројекат који је употребљен за изградњу неког објекта, може се употребити за грађење другог објекта исте намјене, али искључиво уз писмено одобрење инвеститора и пројектанта који је изградио тај пројекат. Ова дјела се у новије вријеме и креирају у дигиталној форми помоћу различитих програма (*AutoCAD*, *CorelDRAW*), али су ријетко подложна пиратерији јер пројекат није валидан уколико није потписан од стране пројектанта који има лиценцу за такву врсту радова.

Музика, филм и компјутерски програми су дјела која су на највећем удару пиратерије. Електронске копије ових дјела истовјетне су оригиналним дјелима по квалитету и садржају, па неискусни интернет-корисници могу лако бити преварени приликом куповине ових врста дјела. Мултимедијална дјела као што су филм и музика битно се разликују у степену зависности од ауторскоправне заштите. Музички

¹⁴ В. Спасић, (2011), 92.

¹⁵ Пиратерија је неовлашћено копирање и дистрибуција туђег рада, и појављује се у готово свим сферама људског друштва, а посебно у подручју интелектуалне својине. Развој дигиталних технологија омогућио је пренос садржаја у дигитални формат који је доста лакши и јефтинији за копирање и дистрибуцију, као и развој *P2P (Peer-to-Peer)* мрежа које омогућују слободну размјену пиратизованих садржаја, што је допринијело повећању стопе пиратерија посљедњих десетак година.

¹⁶ С. Марковић, (2012).

¹⁷ *Ibid.*

ствараоци интернет посматрају више као простор за маркетинг, него као виртуално тржиште за пласман својих дјела. Слободан приступ дјелима на интернету њима одговара, јер се тако мноштво људи упознаје са радом аутора, што доприноси популарности и слави музичара, који новац за даљи стваралачки рад обезбеђују продајом *CD*-ова и улазница за концерте. Насупрот овоме, филмска продукција захтијева велика улагања, најчешће приватног капитала. У случају потпуног укидања ауторских права, као што предвиђају поједини аутори (*John P. Barlow* и *Nicholas Negroponte*),¹⁸ филмско стваралаштво би било озбиљно угрожено, јер нико не би имао мотивацију да финасира скупу филмску продукцију.¹⁹

Компјутерски програми постали су дио наше свакодневице, било да их користимо за рјешавање сложених или једноставних задатака, на послу или код куће. Такође, програми нам омогућују стварање других ауторских дјела, која не би могла постојати без ове технологије. Компјутерски програм представља добар примјер дјела чија је појава условљена развојем дигиталне технологије, тако да ћемо о њему мало опширније говорити.

3.2. Компјутерски програм (софтвер)

Развој дигиталних технологија довео је до многих реформи ауторског права, а једна од многих измјена јесте допуна закона о ауторском праву новим законским одредбама. Примјер ове измјене је компјутерски програм. Захваљујући развоју информационе технологије, распрострањености, и све већих потреба за коришћењем компјутерског програма, ауторско право је овој врсти дјела посветило посебну пажњу. Компјутерски програм је нематеријална творевина и у нашем Закону о ауторском и сродним правима заштићен је као ауторско дјело.

Компјутерски програм можемо дефинисати као скуп инструкција и наредби које обезбеђују функционисање рачунара. У литератури се често изједначава појам софтвера и компјутерског програма, па је битно направити разлику између ова два појма. Компјутерски програм је ужи појам и представља низ инструкција које су постављене тако да фиксирањем на материјални носач, уз помоћ компјутера, изврше одређену функцију или постигну одређени резултат. С друге стране, под појмом софтвер подразумева се компјутерски програм,

¹⁸ В. Спасић, (2011), 90.

¹⁹ С. Марковић, (2012).

поступци, пратећа документација и подаци који се односе на функционисање компјутерског система.²⁰

Легално до софтвера можемо доћи само на два начина: стицањем права на коришћење софтвера путем различитих лиценци или да софтвер сами направимо. Сваки трећи начин приступа софтверском рјешењу представља пиратерију (неовлашћено копирање, употреба или дистрибуција), односно нарушавање ауторских права кажњиво је законом. Пиратерију можемо посматрати као глобални проблем, јер се с њим суочавају све земље свијета. Корисници интернета на веома једноставан и брз начин, без икаквих временских и територијалних ограничења, долазе до пиратских верзија софтвера.

Постоји пет основних врста софтверске пиратерије.²¹

1. *Пиратерија од стране крајњих корисника* представља неовлашћено умножавање и дистрибуцију софтвера од стране радника једне фирме (инсталирање софтвера на више рачунара него што је лиценцом дозвољено, надоградња нелиценцираних програма, као и размјена дискова на радном мјесту или ван њега).
2. *Прекомјерно коришћење клијент-сервера* настаје коришћењем једног лиценцираног софтвера од стране више рачунара у мрежи, него што је уговором дозвољено.
3. *Интернет пиратерија* представља неовлашћено преузимање (*download*) програма са интернета. Мноштво корисника свјесно преузима пиратизоване копије софтвера са незаконитих интернет-локација или путем *P2P (Peer-to-Peer)* мрежа врше размјену, односно постављање нових програма на мрежу у замјену за жељени софтвер. Такође, корисници при куповини често бивају преварени од стране сумњивих интернет фирми, које наручени софтвер никад не испоруче или испоруче пиратску верзију умјесто оригиналне лиценциране верзије коју је купац платио.
4. *Инсталирање нелегалног софтвера* односи се на фирме које се баве продајом или сервисом рачунара. Овакве фирме инсталирају нелегалне софтвере на хардверске уређаје које продају по вишим цијенама и на тај начин остварују екстрапрофит. Исто се односи и на сервис рачунара гдје радници реинсталирају систем са пиратским верзијама софтвера.

²⁰ С. Радовановић, „Програм и правна заштита софтвера“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2007, 347.

²¹ В. Спасић, „Савремени облици пиратерије у ауторском и сродном праву“, *Правни живот* 13/2007, 297–299.

5. *Фалсификовање софтвера* представља илегално копирање и продају заштићених програма на тржишту. Дистрибуција софтвера у посљедњих 10 година постала је уносан бизнис толико да је и руска мафија и колумбијски достављачи дроге отварали фабрике за производњу пиратизованих компакт дискова, јер им је то доносило већи профит него трговина дроге. Копирање софтвера од стране крајњих корисника такође се сматра фалсификовањем софтвера (нпр. размјена копија дискова међу пријатељима).

Међународна организација *Bussines Software Aliance (BSA)* је не-профитна организација која је настала с циљем промоције безбједног интернета и легалног софтвера и стварање окружења у коме ће софтверска индустрија моћи даље да се развија. Наиме, софтверска пиратерија доноси губитке који се мјере у милионима долара широм свијета. Губици се односе на комерцијалну вриједност нелиценцираног софтвера. *Bussines Software Aliance* сваке године наручује, истраживачку студију о стању софтверске пиратерије у свијету од Међународне аналитичарске куће за информационе технологије *International Data Corporation (IDC)* која је свјетски лидер у истраживању тржишта. На основу добијених статистичких података, *BSA* је издала у мају 2011. године девето издање студије о софтверској пиратерији у свијету.²² Ова студија је представила статистичке подаци о стопи пиратерије и губицима узрокованим софтверском пиратеријом у свијету у периоду од 2007. до 2011. године.

Стопа пиратерије и губици узроковани софтверском пиратеријом у нашој земљи приказани су у сљедећој табели.

²² Студија коју је *BSA* објавила у мају 2012. године обухватила је и резултате анкете 15.000 рачунарских корисника у 33 земље, које заједно чине 82 % глобалног *PC* тржишта. Анкета је била заснована на питању „Колико често купујете пиратски софтвер или софтвер који није у потпуности лиценциран – увијек, већином, повремено, ријетко или никад. Резултати су сљедећи: 5 % испитаника је одговорило да увијек користи пиратизовани софтвер, 9 % већином, 17 % повремено, 26 % ријетко, 38 % никад и 5 % корисника је одбило да одговори на ово питање. Резултати ове студије показују да је стопа пиратерије у свијету у 2011. години (по истраживању аналитичке куће *IDC*) 42 %, а губици изражени у комерцијалној вриједности пиратског софтвера 63,4 билиона америчких долара. Вид. *Bussines Software Aliance, SHADOW MARKET, 2011 bsa global software piracy study ninth edition, http://portal.bsa.org/globalpiracy2011-/downloads/study_pdf/2011_BSA_Piracy_Study-Standard.pdf*, 20. мај 2012.

Табела бр. 1

Стопа пиратерије и губици узроковани софтверском пиратеријом (изражени у милионима америчких долара) у БиХ

Година	Стопа пиратерије	Губици (\$ мил.)
2007.	68 %	\$ 13
2008.	67 %	\$ 15
2009.	66 %	\$ 14
2010.	66 %	\$ 13
2011.	66 %	\$ 15

Извор: Bussines Software Aliance, *SHADOW MARKET, 2011 bsa global software piracy study ninth edition*, http://portal.bsa.org/globalpiracy2011/downloads/-study_pdf/2011_BSA_Piracy_Study-Standard.p, 20. мај 2012.

4. ЗАШТИТА АУТОРСКИХ ДЈЕЛА У ЕРИ ДИГИТАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

Појавом дигиталне технологије и интернета традиционални концепти ауторског права постају недовољано ефикасан фактор заштите ауторских дјела. Јавља се потреба за додатном заштитом у виду технолошке заштите и лиценци различитог типа.

Технолошки системи заштите *DRM (Digital Rights Management)* представљају физичку заштиту дјела од неовлашћеног коришћења. Ауторско дјело у дигиталном формату омогућује различите начине контроле коришћења дјела, па према томе технолошке мјере заштите можемо подијелити у три групе:²³ 1) технолошке мјере контроле приступа које спречавају неовлашћен приступ ауторском дјелу (лозинке, скрембловање, криптовање и сл.), 2) технолошке мјере контроле искоришћавања које спречавају неовлашћено преузимање заштићених дјела, и 3) технолошке мјере заштите интегритета дјела која онемогућавају измјену дјела од стране корисника. Развој технолошких система заштите представља велику пријетњу за слободу приступа садржајима на интернету за коју се залаже Креативна заједница. Економисти, чак, сматрају да је интернет, који је заштићен технолошким мјерама заштите, идеално тржиште гдје производ стиже до сваког потрошача који је спреман да плати за њега, а да при томе не постоји трошак дистрибуције дјела и трансакциони трошак потписивања уговора.²⁴

²³ С. Радовановић, „Технолошке мере у систему заштите ауторског права“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2011, 400.

²⁴ С. Марковић, (2012).

Лиценца је право коришћења производа у току одређеног временског периода. Софтверске лиценце су правни инструменти којим су регулисана права и услови коришћења и дистрибуције софтвера. Носиоци ауторских права (креатори софтвера или софтверске компаније) путем различитих лиценци уступају право на располагање софтвером на одређени временски период и условима наведеним у лиценци. Софтверске лиценце можемо подијелити у двије велике категорије, које се битно разликују по правима која се преносе на крајњег корисника. Поред наведених лиценци које су везане за софтвер, постоје лиценце које омогућују слободан приступ осталим, несофтверским садржајима на интернету.

4.1. Власничка лиценца (*Proprietary license*)

Софтвер заштићен *Proprietary* лиценцом представља софтвер заштићен строгим законима ауторског права. Прихватањем лиценце, кориснику је дозвољена само употреба програма, а прерада и даља дистрибуција строго забрањена. Корисницима програма најчешће се дозвољава коришћење једне или више копија софтвера, док произвођач задржава право власништва над сваком копијом софтвера.²⁵ Произвођач често поред уговора о лиценци који представља правну заштиту власништва, уводи и техничке мјере заштите (активација софтвера прије првог коришћења, неопходност серијског броја за покретање инсталације софтвера и сл.).

4.2. Лиценце слободног и отвореног кода

Иницијативу за стварање слободног софтвера покренуо је Ричард Сталман (*Richard Stallman*) осамдесетих година прошлог вијека. Ричард је основао Фондацију слободног софтвера (*Free Software Foundation*) с циљем рушења деструктивног монопола произвођача софтвера, првенствено *Microsoft Corporation*-а као једног од највећих гиганата софтверске индустрије. Сматрао је да тржиште софтвера треба да буде тржиште идеја, а не готових производа. Произвођачи софтвера креирају производе првенствено ради сопствене зараде, при томе не размишљајући много шта корисницима заиста треба. Сталман се залагао за уступања права друштву, позивајући се на теорију слободног интернета и наглашавајући да софтверска индустрија треба да служи друштву, а не богаћењу појединих софтверских гиганата. Сматрао је да сви треба да имају слободан приступ софтверу, да врше измјене на њему, и на тај начин допринесу побољшању интернет

²⁵ В. Спасић, (2011), 253.

технологије, јер корисници софтвера најбоље могу процијенити недостатке појединих програма у рјешавању одређених задатака.²⁶

Лиценце отвореног кода (*Open Source License*), или како их у литератури још називају *copyleft* лиценце, представљају златну средину између власничких лиценци и јавног домена гдје се софтвер може преузети и дистрибуирати без икаквих ограничења, тј. бесплатно и без прихватања било каквих лиценци. За разлику од власничких лиценци гдје произвођач софтвера задржава право власништва над сваком копијом софтвера, код *copyleft* лиценце право власништва над копијом софтвера преноси се на крајњег корисника. Најважнија одлика ових лиценци је да крајњи корисник може користити софтвер без прихватања услова из лиценце, осим у случају даље дистрибуције софтвера, када је обавезан да прихвати наведене услове лиценце и да их се притом придржава.²⁷ У томе лежи разлика између лиценци отвореног кода и лиценци слободног кода. Наиме, код лиценци отвореног кода, у случају даље дистрибуције софтвера насталог прерадом софтвера заштићеног *copyleft* лиценцом, корисник оригиналног софтвера је обавезан да новонастали програм дистрибуира под истим условима које је и он сам имао приликом преузимања оригиналног софтвера. Насупрот овоме, лиценца слободног кода омогућује даље дистрибуирање измијењеног софтвера и као софтвера затвореног кода под власничком лиценцом. Представник ове врсте лиценце је *BSD* лиценца (*Berkeley Software Distribution*). За даљу дистрибуцију софтвера заштићеног *BSD* лиценцом потребно је испунити само два услова – навести име оригиналног аутора, и искључити одговорност аутора у случају недостатака које нови софтвер може да има.

Типичан представник лиценце отвореног кода је *GNU-GPL* (*General Public License*). Творац ове лиценце је Ричард Сталман (*Richard Stallman*) који је у сарадњи са професорима правних наука сачинио и објавио Општу јавну лиценцу и на тај начин створио нове правне оквире за заштиту слободног софтвера. Овом лиценцом аутор дјела се не одриче својих ауторских права, него путем уговора о лиценци даје сагласност за располагање софтвером. Лиценца *GNU-GPL* дозвољава слободно преузимање софтвера, прилогађавање већ постојећим програмима на рачунару с циљем постизања компатибилности, прераду софтвера (предуслов за прераду програма је приступ изворном коду програма), дистрибуцију прерађеног софтвера, уз поштовање услова

²⁶ С. Радовановић, „*Open source* уговор о лиценци софтвера – појам и правна природа“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2010, 83.

²⁷ В. Спасић, (2011), 253.

који су наведени у уговору.²⁸ Поред *GNU-GPL* лиценце за софтвер, *GNU* је креирао лиценцу за објављивање документације *GNU-FDL* (*Free Documentation License*), која је првобитно била намијењена за документацију која иде уз софтвер. Касније се примјена ова лиценце проширила и на друге садржаје, посебно колективна дјела (*Wikipedia* је настала под овом лиценцом).²⁹

Уговор о *Open Source* лиценци поставља одређене критеријуме који се морају испоштовати приликом дистрибуције софтвера отвореног кода. Критеријуми су сљедећи:³⁰

1. Корисницима се не смије забранити слободна редистрибуција софтвера састављеног од програма из неколико различитих извора. Приликом овакве продаје софтвера, неће се тражити ауторски хонорари;
2. Програм, који је предмет уступања мора бити дистрибуиран у изворном коду. Уколико то није случај, изворни код мора бити доступан јавности путем интернета или на неком физичком носачу података. Намјерно закомпликован код није дозвољен;
3. Лиценца мора дозволити измјену изворног кода, а дистрибуирање прерађеног софтвера мора бити под истим условима под којим је уступљен и оригинални софтвер;
4. Путем лиценце може се забранити измјена изворног кода само у случају када аутор обезбиједи тзв. *patch file* са изворним кодом. И у овом случају, дозвољена је дистрибуција софтвера изграђеног од модификованог изворног кода, али изведени програм мора носити другачију ознаку у односу на изворни софтвер;
5. Уступање софтвера путем ове лиценце не смије дискриминисати ниједну особу или групу. Такође, дискриминација не

²⁸ Најбољи примјер сарадње на пројекту слободног софтвера је Линукс (*Linux*) оперативни систем. Линукс је заштићен *GNU-GPL* лиценцом која дозвољава да се изворним кодом програма свако користи, прерађује и даље дистрибуира под *GNU-GPL* лиценцом. Линукс је првобитно представљен као оперативни систем заснован на 32-битној серији микропроцесора. Доступан је у комплетном садржају, што значи да је одмах после инсталације спреман за рад. Много корисника у свијету данас се користи овим оперативним системом, а већина корисника је управо у земљама са најјачом заштитом интелектуалне својине, САД и Њемачкој. Линукс, такође, ради на микросистемима, гдје је оперативни систем уграђен у уређај (мобилни телефони, таблет-рачунари, рутери, телевизори и конзоле за игру). Оперативни систем Андроид (оперативни систем који се користи на мобилним телефонима) изграђен је на бази Линукс језгра. Вид. Linux, <http://en.wikipedia.org/wiki/Linux>, 1. новембар 2012.

²⁹ Д. Прља, М. Рељановић, З. Ивановић, *Интернет право*, Институт за упоредно право Београд, Београд 2012, 29.

³⁰ The Open Source Definition, <http://opensource.org/osd>, 1. новембар 2012.

смије постојати у погледу поља примјене софтвера (нпр. не може се забранити коришћење програма у пословању једне фирме);

6. Права која су загарантована лиценцом односе се на сва лица којима је софтвер редистрибуиран, без потребе за додатним лиценцирањем;
7. Права која су загарантована лиценцом не смију зависити од тога да ли је програм дио одређене софтверске дистрибуције. Сва лица којима је модификовани програм редистрибуиран треба да имају иста права која су гарантована и лицима приликом дистрибуције оригиналног софтвера;
8. Уговор о лиценци не смије постављати забрану за други софтвер који је дистрибуиран на истом физичком медијуму као и *Open Source* софтвер;
9. Лиценца мора бити технолошки неутрална. Ниједна верзија лиценце не може бити заснована на индивидуалној технологији или стилу интерфејса.

4.3. Лиценце креативне заједнице (*Creative Commons Licenses*)

Creative Commons (CC) лиценце су засноване на законској ауторскоправној заштити и путем ових лиценци могу се остваривати ауторска права на дјела која по Закону о ауторском и сродним правима потпадају под ауторска дјела (слике, музичка и филмска остварења, писана дјела и сл.). За заштиту софтвера, такође се могу користити CC лиценце, али се то не препоручује из простог разлога што постоје специјализоване лиценце за ову врсту дјела.

Основна идеја којом су се водили креатори CC лиценци, јесте чињеница да постоје аутори који желе да омогуће слободно коришћење својих дјела.³¹ Разлози за овакву одлуку могу бити различити, а неки од разлога су: избјегавање посредника (издавача, дистрибутера); остваривање директног контакта са корисницима; упознавање већег броја људи са њиховим дјелом, што може да допринесе повећању угледа аутора и сл. Корисницима је путем ових лиценци омогућена слободна употреба садржаја са интернета. Степен слободе је одређен условима који су наведени у уговори о лиценци, које корисник прихвата приликом преузимања дјела, и обавезан је да их се дословно придржава.

³¹ FAQ, <http://www.creativecommons.org.rs/?q=faq>, 1. новембар 2012.

Постоји шест различитих лиценци којим аутори ограничавају употребу свог дјела:³²

1. *Ауторство*. Представља најслободнију врсту СС лиценце. По овој лиценци дозвољено је умножавање, дистрибуција, јавно саопштавање, прерада дјела као и коришћење дјела у комерцијалне сврхе, али се приликом свих претходно поменутих активности мора навести име изворног аутора на начин који је одређен од стране аутора или даваоца лиценце;
2. *Ауторство – дијелити под истим условима*. Дозвољено је умножавање, дистрибуција, јавно саопштавање, прерада дјела као и коришћење дјела у комерцијалне сврхе, али се приликом свих претходно поменутих активности мора навести име изворног аутора на начин који је одређен од стране аутора или даваоца лиценце. У случају прераде, дистрибуција новоствореног дјела мора се вршити под истом или сличном лиценцом;
3. *Ауторство – без прераде*. Дозвољено је умножавање, дистрибуција, јавно саопштавање и коришћење дјела у комерцијалне сврхе, али се приликом свих претходно поменутих активности мора навести име изворног аутора на начин који је одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Није дозвољена прерада дјела (мијењање, преобликовање и употреба дјела у свом раду);
4. *Ауторство – некомерцијално*. Дозвољено је умножавање, дистрибуција, јавно саопштавање и прерада дјела, али се приликом свих претходно поменутих активности мора навести име изворног аутора на начин који је одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Дјело заштићено овом врстом лиценце не може се користити у комерцијалне сврхе;
5. *Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима*. Дозвољено је умножавање, дистрибуција, прерада дјела и јавно саопштавање, али се приликом свих претходно поменутих активности мора навести име изворног аутора на начин који је одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Дјело заштићено овом врстом лиценце се не може користити у комерцијалне сврхе. У случају прераде, дистрибуција новоствореног дјела мора се вршити под истом или сличном лиценцом;
6. *Ауторство – некомерцијално – без прераде*. Дозвољено је умножавање, дистрибуција и јавно саопштавање, али се приликом свих претходно поменутих активности мора навести име

³² Изаберите лиценцу, <http://www.creativecommons.org.rs/?q=licence>, 1. нов. 2012.

изворног аутора на начин који је одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Дјело заштићено овом врстом лиценце не може се користити у комерцијалне сврхе, не може се мијењати, преобликовати или употријебити дјело у свом раду.

Приликом постављања дјела на Интернет, аутор може да одлучи којом ће од шест наведених лиценци заштити свој рад. Омогућујући слободно коришћење својих дјела, аутор се не одриче ни једног од субјективних права која су му законом призната. Корисници су обавезни да приликом коришћења, прераде, јавног саопштавања и дистрибуције прерађеног или оригиналног дјела, поштују морална права аутора. Такође, аутор и даље има право на комерцијалну употребу дјела и остваривање новчане надокнаде која проистиче из те употребе.

5. ЗАКЉУЧАК

Традиционални системи ауторскоправне заштите добро су формулисани, али могућности заштите дјела у процесу глобализације су упитне. Корисници нису ни просторно ни временски ограничени у виртуелном свијету интернета, и готово је немогуће открити све кориснике који у датом тренутку крше закон преузимањем различитих садржаја. Развој дигиталних технологија, односно медијума за пренос електронских података и глобалне мреже интернет условио је виши степен кршења ауторских права. Интернет је омогућио бржи и једноставнији приступ различитим садржајима, бесплатно преузимање, јефтиније умножавање и дистрибуцију заштићених дјела.

На питање како ће се ауторско право у будућности развијати, не можемо дати јасан и прецизан одговор, али једно је сигурно – технологија ће се сваким даном све више развијати, а ауторско право ће морати да иде укорак са развојем технологије да би обезбиједило свој опстанак. Потребно је пронаћи копромис између жеља и потреба аутора и корисника ауторских дјела, јер ни једним ни другим није циљ да дјела буду доступна само одређеном броју људи. Ауторска дјела настају реализацијом почетне идеје коју је стваралац имао у својој глави, а циљ стварања је да се та идеја пренесе што већем броју људи, јер тако дјело добија на вриједности, а аутор гради своју репутацију. Даљи развој интелектуалног стваралаштва у директној је вези са могућношћу експлоатације већ постојећих дјела из којих се јављају нове идеје и нова дјела.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Марковић, Слободан, *Право интелектуалне својине*, Правни факултет у Источном Сарајеву, Источно Сарајево 2007;
2. Марковић, Слободан, *Ауторско право и сродна права*, Службени гласник, Београд 1999;
3. Миладиновић, Зоран, *Право интелектуалне својине*, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац 2009;
4. Прља, Драган, Рељановић, Марио, Ивановић, Звонимир, *Интернет право*, Институт за упоредно право Београд, Београд 2012;
5. Радовановић, Сања, „*Open source* уговор о лиценци софтвера – појам и правна природа“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2010;
6. Радовановић, Сања, „Програм и правна заштита софтвера“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 3/2007;
7. Радовановић, Сања, „Технолошке мере у систему заштите ауторског права“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 1/2011;
8. Спасић, Видоје, *Ауторска дела у дигиталном окружењу*, Правни факултет у Нишу, Ниш 2011;
9. Спасић, Видоје, „Савремени облици пиратерије у ауторском и сродном праву“, *Правни живот* 13/2007.

Правни прописи и интернет извори

1. Bussines Software Aliance, *SHADOW MARKET, 2011 bsa global software piracy study ninth edition*, http://portal.bsa.org/globalpiracy2011/downloads/study_pdf/2011_BSA_Piracy_Study-Standard.p;
2. Закон о ауторском и сродним правима, *Службени гласник БУХ*, бр. 63/10;
3. Изаберите лиценцу, <http://www.creativecommons.org.rs/?q=licence>;
4. Linux, <http://en.wikipedia.org/wiki/Linux>;
5. Legal Issues and the Internet, http://www.offthepagecreations.com/legal_issues_internet.php;
6. Марковић, Слободан, „Ауторско право и дигитално доба“, *Academica – Центар за истраживање и креативне економије*, <http://www.mad-marx.rs>;
7. The Open Source Definition, <http://opensource.org/osd>;
8. FAQ, <http://www.creativecommons.org.rs/?q=faq>.

Katarina Stajić
Faculty of Law,
University of East Sarajevo

COPYRIGHT IN THE ERA OF DIGITAL TECHNOLOGY

Summary

In this essay, a traditional concepts of copyright, influence of copyright on authors and their works in digital surrounding, as well as ways of protecting works in electronic form are analysed. Traditional systems of copyright protection functioned well in analogous fields, but development of digital technologies and global network called Internet made access to different contents, free download, cheaper copy and distribution of copyrighted works quicker and simpler. There is no time and teritorial limit for accessing copyrighted works on the Internet, so the possibilities of copyright protection of works is brought to question. A need for additional protection is required which we can be achieved by technological protection and licenses of different types.

Key words: *Copyright; Copyright work; Internet; Digital technology; License.*